

ضرورت توجه به سنت‌های الهی در تهیه طرح‌های عمرانی و توسعه‌ای سید ابوالفضل میرقاسمی^۱

چکیده

پیشرفت‌های علمی بشر در دهه‌های اخیر، بعضاً سبب شده است که بشر دچار غرور گشته (العلم حجاب الاکبر) و به جنگ طبیعت رفته و تلاش نماید تا همه مسائل و مشکلات را با عینک فنی - مهندسی حل نماید. این دیدگاه سبب شد که در زمینه توسعه روستایی و تهیه طرح‌های عمرانی، کشاورزی و منابع طبیعی نیز برنامه‌ریزی بالا به پایین حاکم شود. در این سیستم متخصصین و کارشناسان براساس علم و دانش خویش (که هنوز بسیار اندک و ناقص است) و بدون توجه به مسائل اقتصادی و اجتماعی و فرهنگ و آداب و رسوم مردم محلی و بهره‌برداران از این طرح‌ها و پروژه‌ها، نسخه‌هایی را برای توسعه منطقه تهیه و به مردم و مسئولین محلی دیکته می‌نمودند که بدیهی است در بسیاری از موارد، محکوم به شکست بود.

مطالعات و بررسی‌های انجام شده در زمینه علل شکست برخی از پروژه‌های عمرانی، توجه اندیشمندان را به نقش و اهمیت مشارکت مردم و ضرورت جامع‌نگری و کل‌نگری و نگرش سیستمی در انجام مطالعات و طراحی، معطوف نمود و از حدود دو دهه قبل رویکردهای مشارکتی در مطالعه و طراحی پروژه‌ها مرسوم شد.

دیدگاه توحیدی ما و آموزه‌های دین مبین اسلام که کاملترین دین و روش زندگی است حاکی از آن است که خداوند حکیم و علیم، سنت‌هایی را بر خلقت و طبیعت و محیط زیست حاکم نموده است که چه بسا شناخت و رعایت آنها می‌تواند ضامن موفقیت پروژه‌ها و طرح‌های ما باشد. با توجه به ناقص بودن و تجربی بودن علم بشر، بنظر می‌رسد این مهم می‌بایست بیش از پیش مورد توجه همه مردم و مسئولین و بخصوص اندیشمندان مذهبی قرار گیرد. چه بسا علت شکست برخی پروژه‌های عمرانی، عدم توجه بشر به قوانین و سنت‌های الهی است.

واژه‌های کلیدی: سنت‌های الهی، طرح‌های عمرانی و توسعه‌ای، مشارکت مردمی

الف) مقدمه

پیشرفت‌های علمی بشر در دهه‌های اخیر، بعضاً سبب شده است که بشر دچار غرور گشته (العلم حجاب الاکبر) و به جنگ طبیعت رفته و تلاش نماید تا همه مسائل و مشکلات را با عینک فنی - مهندسی حل نماید. این دیدگاه سبب شد که در زمینه توسعه روستایی و تهیه طرح‌های عمرانی، کشاورزی و منابع طبیعی نیز برنامه‌ریزی بالا به پایین حاکم شود. در این سیستم متخصصین و کارشناسان براساس علم و دانش خویش (که هنوز بسیار اندک و ناقص است) و بدون توجه به مسائل اقتصادی و اجتماعی و فرهنگ و آداب و رسوم مردم محلی و بهره‌برداران از این طرح‌ها و پروژه‌ها، نسخه‌هایی را برای توسعه منطقه تهیه و به مردم و مسئولین محلی دیکته می‌نمودند که بدیهی است در بسیاری از موارد، محکوم به شکست بود.

مطالعات و بررسی‌های انجام شده در زمینه علل شکست برخی از پروژه‌های عمرانی، توجه اندیشمندان را به نقش و اهمیت مشارکت مردم و ضرورت جامع‌نگری و کل‌نگری و نگرش سیستمی در انجام مطالعات و

طراحی، معطوف نمود و از حدود دو دهه قبل رویکردهای مشارکتی (Participatory Approaches) در مطالعه و طراحی پروژه‌ها مرسوم شد نظیر:

-تشخیص مشارکتی Participatory Diagnosis

-تکنیکهای ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA) Participatory Rural Appraisal

-توسعه مشارکتی فناوری Participatory Technology Development

-پایش و ارزیابی مشارکتی Participatory Monitoring & Evaluation

-روشهای بهنژادی زراعی مشارکتی Participatory Plant Breeding

-رویکرد تحقیقات مشارکتی Participatory Research Approach

-سیستم اطلاعات جغرافیایی مشارکتی Participatory GIS و...

جالب آن که این موضوع ۱۴۰۰ سال پیش مورد توجه و تاکید دین مبین اسلام بوده است بعنوان مثال،

آیه شریفه: و شاورهم فی الامر و یا سوره مبارکه الزمر، آیه ۱۷ و ۱۸ و...

....فَبَشِّرْ عِبَادِ (۱۷) الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَ أُولَئِكَ هُمْ أُولُو

الْأَلْبَابِ (۱۸)

"پس بشارت ده بندگان من، همان کسانی که به هر سخنی گوش می کنند سپس بهترین آن را پیروی می کنند. آنان کسانی هستند که خدا آنها را هدایت نموده و آنان صاحبان خرد هستند."

دیدگاه توحیدی ما و آموزه‌های دین مبین اسلام که کاملترین دین و روش زندگی است حاکی از آن است که خداوند حکیم و علیم، سنتهایی را بر خلقت و طبیعت و محیط زیست حاکم نموده است که چه بسا شناخت و رعایت آنها می تواند ضامن موفقیت پروژه‌ها و طرح‌های ما باشد. با توجه به ناقص بودن و تجربی بودن علم بشر، بنظر می رسد این مهم می بایست بیش از پیش مورد توجه همه مردم و مسئولین و بخصوص اندیشمندان مذهبی قرار گیرد. چه بسا علت شکست برخی پروژه‌های عمرانی، عدم توجه بشر به قوانین و سنت‌های الهی است.

"سنت" در لغت به معنی راه، روش، رویه، طریقه و قانون آمده است [۱]. سنت نبی یعنی طریق و راهی که پیامبر (ص) می پیامید و سنت الهی، طریق حکمت الهی و راه اطاعت و پیروی از خداوند تبارک و تعالی می باشد. [۲]

سنت در اصطلاح عبارت است از «طریقه ای که جامعه در آن سیر می کند» [۳] به عبارت دیگر سنت «طریقه معمول و رایج» [۴] می باشد.

واژه "سنت" در قرآن کریم ۱۶ بار و «سنن» به صورت جمع ۲ بار در قرآن ذکر شده، البته باید دانست که سنت‌های اجتماعی قرآن، فقط آنچه ذکر شد نمی باشند؛ زیرا «سنن» و قوانین اجتماعی زیادی در قرآن وجود دارد که با واژه «سنت» بیان نشده است.

ب) اهمیت شناخت سنت های اجتماعی

۱) خداوند سرنوشت و حالات انسان ها را شبیه به هم قرار داده، بنابراین وقتی سرنوشت و حالات ملت های قبلی مورد بررسی و تدبیر قرار گیرد سبب پیشگیری از ابتلاء به احوال و سرنوشت ایشان خواهد شد .
«یرید الله لیبین لکم و یهدیکم سنن الذین من قبلکم و یتوب علیکم و الله علیکم حکیم» (۲۶ - النساء)

«خدا می‌خواهد راه سعادت را برای شما بیان کند و شما را به آداب و سنن کسانی که قبل از شما بوده (پیامبران) هدایت کند.»

(2) قرآن با بیان سنت‌های اجتماعی می‌خواهد انسانها را از دو فکر غلط افراط و تفریط برحذر دارد، تا گمان نشود که می‌بایست تسلیم محض قضا و قدر بود و نمی‌توان سرنوشت خویش را تغییر داد. از طرف دیگر نباید فکر کرد که بشر، آزاد مطلق است. بنابراین با شناخت سنت‌های اجتماعی می‌توان برای آینده خود و جامعه خود، برنامه‌ریزی درستی داشته باشیم، زیرا سرنوشت همه انسانها یکسان است.

«قد خلق من قبلکم سنن فسیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبه المکذبین» (۱۳۷ - آل عمران)
«به تحقیق پیش از شما سنت‌ها و راه رسم‌هایی به انجام رسید. پس در زمین گردش کنید و ببینید پایان کار مکذبین»

«قل سیروا فی الارض ثم نظروا کیف عاقبه المکذبین» (۱۱ - انعام)
«بگو برگردید در زمین و پس نظاره کنید عاقبت تکذیب‌کاران را»
«قل سیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبه المجرمین...» (۶۹ - نمل)
«بگو برگردید در روی زمین و مشاهده کنید عاقبت سرنوشت مجرمین را»...
«ولم یسیروا فی الارض فینظروا کیف کان عاقبه الذین من قبلهم و کانوا اشد منہم قوه...» (۴۴ - فاطر)
«چرا در روی زمین گردش نمی‌کنید تا مشاهده کنید عاقبت کسانی که پیش از شما بوده‌اند و از شما قدرتمندتر بوده‌اند»...

ج) ویژگی سنت‌های اجتماعی خداوند

1) اخدایی بودن سنت‌های اجتماعی «سُنَّتَ اللّٰهِ» [۵].
مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدْرًا مَّقْدُوْرًا
(سوره احزاب، آیه ۳۸)

2) تکوینی بودن سنت‌های اجتماعی، به این معنا که سنت‌ها از سنخ ایجاد و استدراج است نه این که اعتباری باشند. [۶]

وَالَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُوْنَ (سوره اعراف آیه ۱۸۲)
3) اجتماعی بودن سنت‌های خداوند، یعنی سنت‌ها متعلق به امور اجتماعی هستند و از امور فردی فراترند. [۷]

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقَرْيَةِ اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوْا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ (سوره اعراف آیه ۹۶)

4) عمومیت داشتن سنت‌های اجتماعی خداوند و عدم استثناء پذیری آن. [۸]
مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدْرًا مَّقْدُوْرًا
(سوره احزاب آیه ۳۸)

5) منافات نداشتن با اختیار انسان، یعنی این که با آزادی انسان هیچ منافاتی ندارد و موجب جبر نمی‌گردد. [۹]

لَهُ مَعْقَبَاتٍ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ (سوره رعد آیه ۱۱)

(6) عدم تبدیل و تحوّل پذیری سنت های الهی. [۱۰]

اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئِ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّةَ الْأُولِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا (سوره فاطر آیه ۴۳)

«سنته من قدرأ ارسلنا قبلک من رسلنا و لا تجد لستنا تحویلاً» (۷۷ - اسراء)

«شیوه آنان که فرستادیم پیش از تو از پیامبران خویش نیز همین گونه بوده است و نه قابل برگرداندن»

«سنته الله لتی قد خلق من قبل و لن تجد لسنته الله تبدیلاً» (۲۳ - فتح)

«شیوه خدا همان است که بر پیشینیان گذشته و در سنت خدا تبدیلی وجود ندارد».

... «فلن تجد لسنت الله تبدیلاً و لن تجد لسنت الله تحویلاً» (۴۳ - فاطر)

... «هرگز در شیوه خدا نه دگرگونی وجود دارد و نه برگشتی»

(7) این جهانی بودن سنت های اجتماعی خداوند، هر چند همراه با پاداش اخروی نیز می باشند. [۱۱]

وَتِلْكَ الْأَمْثَلُ لِمَا ظَلَمْتُمْ لَمَّا ظَلَمْتُمْ وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا (سوره کهف آیه ۵۹)

(8) صلاح اندیشی برای تأمین مصالح حقیقی انسان. [۱۲] و [۱۳]

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدَىٰ وَمَنْ يُضِلِّ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (سوره اعراف آیه ۱۷۸)

د) اقسام سنت های اجتماعی خداوند:

1) سنت اختیار و مسؤولیت انسان [۱۴]،

2) سنت امداد نسبت به مؤمنین [۱۵]،

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ (سوره آل عمران آیه ۱۲۴)

3) سنت ارسال رسل و فرستادن پیامبران [۱۶]،

سوره قصص آیه ۵۹

4) سنت هدایت و اضلال [۱۷]،

5) سنت ازدیاد هدایت مؤمنان [۱۸]،

6) سنت ازدیاد ضلالت کافران [۱۹]

7) سنت پیروزی حق بر باطل [۲۰]،

8) سنت رویارویی و تقابل حق و باطل [۲۱]

9) سنت امتحان و ابتلاء [۲۲]،

10) سنت مهلت دادن و تمهیل [۲۳]،

11) سنت مکر [۲۴]

12) سنت استدراج [۲۵]،

13) سنت ظهور تمدن ها [۲۶]،

14) سنت سقوط تمدن ها [۲۷]

15) سنت مجازات و عقوبت [۲۸]،

16) سنت وراثت زمین به صالحان [۲۹]،

17) سنت عبرت آموزی [۳۰]،

18) سنت سرکشی مطرفین [۳۱]

ه) انواع سنت های اجتماعی:

1) سنت های مشروط؛

یعنی سنت هایی که فقط بر تلازم شرط و مشروط دلالت دارند، به این معنا که اگر شرط محقق شود مشروط هم محقق خواهد شد، اما بر تحقق شرط در خارج دلالت نمی کند، یعنی نمی گوید که شرط حتماً در خارج محقق شده است [۳۲].

2) سنت های مطلق؛

یعنی سنت هایی که به صورت قضیه قطعی می باشند، به این معنا که مشروط به شرطی نیستند بلکه فعلیت دارند و یا در آینده قطعاً و یقیناً محقق خواهند شد [۳۳].

3) سنت هایی که بیان کننده گرایش و کشش خاص در انسان هاست؛

مثل گرایش انسان به ازدواج [۳۴] یا به دین، که انسان می تواند در دوره کوتاه با این سنت ها مخالفت کند اما در درازمدت مخالفت با آن سنت ها باعث هلاکت و سقوط انسان می گردد [۳۵].

و) مصادیق سنت های الهی در طرح های عمرانی، کشاورزی و منابع طبیعی

1- اقاعدہ « اِرْحَمْ تُرْحَمْ »: وقتی انسان به طبیعت و محیط زیست خویش رحم ننموده و جنگلها و مراتع تخریب می نماید، چطور انتظار دارد که دچار بلایای طبیعی از قبیل سیل و خشکسالی نشود « 2- اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِيْنَ »: رفاه و توسعه واژه های هستند که مورد پذیرش و قبول عامه مردم است و مطلوبیت آن به حدی است که هیچ گونه تردیدی را بر نمی تابد، اما این مطلوبیت زمانی خوش آیند است که افراد یا قشر خاصی آن را تصاحب نکنند، اسلام راهی را که به منافع قشر خاص باشد قبول ندارد زیرا نعمت ها برای استفاده همه بندگان، خلق شده است و در جامعه اسلامی همه مردم این حق را دارند که در فرصت برابر از نعمت ها بهره ببرند در این صورت اگر اکثریت مردم متنعم به نعمت های خداوند بشوند و همه قادر باشند از رفاه و توسعه برخوردار باشند زیننده و شایسته جامعه اسلامی است. رفاه به معنای تجمل گرایی نیست چون تجمل گرایی یعنی این که افراد فقط در فکر لوکس پرستی خودش باشد که در نتیجه اسراف است و اسراف یعنی مصرف بیش از حد و استفاده نادرست و ناقص از انواع و اقسام کالای مصرفی.

به استناد آمار و اطلاعات موجود، تعداد دام سبک (گوسفند و بز) بیش از دو برابر ظرفیت مراتع کشور است که همانا از مصادیق اسراف بوده و بروز وقایعی نظیر فرسایش خاک و رسوب و بعضاً سیلابهای مخرب، از تبعات آن می باشد. رعایت ظرفیت مراتع و پرهیز از چرای بی رویه سبب احیاء و آبادانی مراتع شده و در نتیجه هم از بروز سیل و فرسایش خاک (این منبع ذی قیمت) جلوگیری می شود و هم معیشت و درآمد مردم و بهره برداران محلی افزایش می یابد.

3- وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ (همچنین) بخاطر بیاورید هنگامی را که پروردگارتان اعلام داشت که اگر شکر گزاری کنید (نعمت خود را) بر شما خواهیم افزود و اگر کفران کنید مجازاتم شدید است» (ابراهیم/۷)

شکر نعمت، نعمت و رزق و روزی را افزایش میدهد ولی کفر نعمت، سبب از دست رفتن نعمت می‌شود!

4- قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (اسراء-۸۱)

«بگو حق آمد و باطل رفتنی است به درستی که باطل نابودشدنی است»

«قل جاء الحق و ما يبدي الباطل و يعيد» (سباء - ۴۹)

«بگو حق آمد و باطل غیرقابل برگشت است».

اینکه باطل و هر آنچه غیر روشنایی و حق است نابود خواهد شد و حق به معنای وسیع آن جای باطل و

ناحق را خواهد گرفت.

5- ولقد كتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرسها عبادی الصالحون» (انبیاء - ۱۰۵)

«به درستی که در زبور نوشتیم که زمین را صالحان به ارث خواهند برد».

«و نریدان نحن علی الذین استضعفوا فی الارض و نجعلهم ائمه و نجعلهم وارثین» (قصص - ۵)

«و خداوند اراده کرده است که مردم مستضعف در روی زمین پیشوایان و وارثان قرار بگیرند».

6- ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یرووا ما بانفسهم...» (رعد - ۱۱)

«...خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی‌دهد، مگر آن که آنان آن چه در خودشان است، تغییر

دهند»

یکی از سنت‌های الهی برای جامعه انسانی آن است که: "خداوند سرنوشت هیچ گروهی را تغییر

نمی‌دهد، مگر آن که سرنوشت خویش را تغییر دهند". (۱) بر اساس این سنت الهی، انسان‌های نیک کردار و

پیروان ادیان الهی اگر بخواهند مغلوب ستمگران واقع نشوند و حاکمان زمین بوده و زیر سلطه انسان‌های

نابکار قرار نگیرند، باید خود بخواهند و پس از خواستن و اراده، گام‌های عملی برای رسیدن به این هدف را

بردارند و شرایط رسیدن به آن را فراهم کرده و موانع را از بین ببرند .

باید دست از ضعف و سستی و تن به ستم دادن برداشته و هر آنچه را که برای رسیدن به مقصود و دست

یافتن به حاکمیت لازم است، فراهم آورند. این جهان آن گونه آفریده شده که اگر زمانی تمام شرایط و علت

یک چیز فراهم آمده و موانع آن برداشته شده باشد، معلول پدید خواهد آمد. خداوند این سنت را تغییر و

تبدیل نمی‌کند. حال اگر انسان‌های شایسته و درستکار در اقلیت قرار داشته باشند و یا بسیاری از آنها سلطه

حاکمان نابکار را پذیرفته باشند و یا اگر نپذیرفته‌اند، کاری برای رفع آن انجام ندهند، نخواهند توانست بر

جایگاه حکومت و سلطه قرار گرفته و کافران و نابکاران را مغلوب کنند. اگر در برهه‌ای کوتاه مانند زمان صدر

اسلام و دوره‌ای دیگر پیروان ادیان الهی و انسان‌های درستکار بر قدرت و حکمرانی دست یافتند، برای آن بود

که مقدمات و شرایط لازم فراهم شده بود، نه آن که خداوند سنت خویش در جامعه انسان‌ها را تغییر داده و از

راه اعجاز و یا به طور مستقیم، دست به تغییر و تبدیل زده باشد.

توجه و تأکید به نقش فوق‌العاده مردم در تغییر و تحولات اجتماعی و اینکه تغییرات اساسی باید در

درون خود افراد یک جامعه صورت بگیرد تا خداوند آن جامعه را دچار تحول کند. چیزی که در ادبیات امروزه

توسعه، از آن به "توسعه درون‌زا" تعبیر می‌شود.

« 7- و لكل امه اجل فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعه و لا يستقدمون.» (اعراف - ۳۴)

«و برای هر امتى اجلى قرار دادىم كه هرگاه فرارسد تا تعجیل و تأخیر دارد.»

ىكى دیگر از سنت‌هاى الهى این است كه هرگاه اجل و زمان یك قوم فرا رسد آن قوم را زیر و رو كرده و به تمام و كمال آن را نابود مى‌كند به طورى كه هیچ جنبره‌اى در روى آن قرار نگیرد.

«ولو یؤخذ الله الناس بظلمهم ما ترك علیها من دابةً و لكن یؤخرهم الى اجل مس فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعهً و لا يستقدمون» (نحل - ۶۱)

«و اگر خداوند به دلیل ظلم و ستم از قومى انتقام بگیرد جنبنده‌اى در روى زمین قرار نخواهد گرفت و به تأخیر مى‌اندازد تا زمان اجل معین و هرگاه اجل معین آن قوم فرا رسد نه تأخیر و نه تعجیل صورت مى‌گیرد.»

«فلما جاء امرنا جعلنا عالیها سافلها و امطرنا علیها حجارةً من سجيل منضود» (هود - ۸۲)

«و چون فرمان ما فرا رسد ویران و زیر و رو مى‌كنیم و بر سر آنها سنگ فرو مى‌آوریم.»

«فجعلنا عالیها سافلها و امطرنا علیهم حجارةً من سجيل» (۷۴ - حجر)

«و شهر و دیار آنها را زیر و رو ساخته و آن قوم را سنگباران کردیم.»

8- ظلم سستى: مبارزه اساسى با ظلم خداوند علاوه بر اینکه پیامبران را برای اقوام مى‌فرستد تا از ظلم و ستم دورى كنند و عمل صالح انجام دهند اگر چنانچه به فرمان پیامبران عمل نکنند خداوند خود به هلاکت آنها اقدام مى‌كند و هلاکت آنها نتیجه عملکرد زشت و ناپسند خودشان است.

«فكاین من قریه اهلكنها و هی ظالمة فهى خاویه على عروشها و بئر معطلةً و قصر مشیر» (حج - ۴۵)

«چه بسا شهرهاى را كه نابود کردیم به دلیل ظلم پس فرود آمد بر پایه‌هاى خود و مبدل به چاهى ویران شد كاخ افراشته.»

«ولما جائت رسلنا ابراهیم با بشرى قالوا انا مهلكوا اهل هذه القرية ان اهلها كانوا ظالمین» (عنكبوت - ۳۱)

«هنگامى كه آمدند فرستادگان ما ابراهیم را به مژده گفتند هر اینه نابود كنده‌ایم مردم این شهر را همانا مردمش ظالم بودند.»

«و تلك القرى اهلكناهم لما ظلموا و جعلنا لمهلكم موعداً» (كهف - ۵۹)

«و اینك شهرها را نابود کردیم آنها را هنگامى كه ستم كردند و قرار دادیم برای نابودیشان وعده‌اى»

9- سنت عام و فراگیر هدایت: این سنت یكى از رحمت‌هاى واسعۀ خداوند بوده و همه موجودات و مخلوقات را در بر مى‌گیرد.

«قال ربنا الذى اعطى كل شىء خلقه ثم هدى» (طه - ۵۰)

«بگو خداوند كسى است كه همه اشیا را خلق كرده و سپس هدایت كرد.»

«و لقد جئناهم بكتاب فصلناه على علم هدى و رحمه لقوم یؤمنون» (اعراف - ۵۲)

«و برای آنها كتاب فرستادیم و در آن هرچیز را بر اساس علم و دانش تفصیل کردیم تا هدایت و رحمتى باشد برای اقوامى كه ایمان مى‌آورند.»

«و لقد بعثنا فى كل امه رسولاً ان اعبدوا الله و اجتنبو الطاغوت فمنهم من هدى الله و منهم من حقت علیه الضلالة فیسروا فى الارض فانظروا كيف كان عاقبه المكذبین» (نحل - ۳۶)

«همانا در میان هر امتی پیامبری فرستادیم تا به خلق ابلاغ کند که خدای یکتا پرستید و از بتان دوری کنید مردم را خدا هدایت کرد و بعضی دیگر در ضلالت و گمراهی ثابت ماندند اکنون در زمین گردش کنید و بنگرید عاقبت مکذبین را».

«قد جاءکم من الله فوراً و کتاب مبین یهدی به الله من اتبع رضوانه سبیل السلام و غیر جهنم من الظلمات الی النور باذنه و یهدیهم الی الصراط مستقیم.» (مائده - ۱۶)

«خدا بدان کتاب هرکس را که از پی رضا و خشنودی او، راه سلامت پوید هدایت کند و او را از تاریکی جهل و گناه بیرون آورد و به عالم نور داخل گرداند و به راه راست و سعادت وی را رهبری کند.»

10- وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ (سوره اعراف، آیه ۹۷)
و اگر اهل آبادی‌ها ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آنها می‌گشودیم ...

11- نیت گناه رزق را کم می‌کند، در سوره قلم داستانی را نقل می‌کند که چند برادر باغ میوه‌ای داشتند نیت کردند که از این میوه‌ها به احدی ندهند. چون پدرشان هر سال از این میوه‌ها به فقرا می‌داد، وقتی پدر مرد بچه‌ها گفتند ما نمی‌دهیم، بعد گفتند فقرا می‌فهمند می‌آیند در باغ، گفتند خوب سحر می‌رویم میوه‌ها را می‌چینیم. نیت کردند به فقرا ندهند وقتی خوابیدند صاعقه‌ای آسمانی آمد: «فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ» (قلم/۲۰ و ۲۱) قرآن می‌گوید که سحر بلند شدند دیدند که باغ آنها خاکستر شده است. نیت گناه رزق را کم می‌کند.

12- عمومیت و همگانی بودن آزمایش:

از آنجا که نظام حیات در جهان هستی، نظام تکامل و پرورش است و همه موجودات زنده مسیر تکامل را می‌پیمایند، پس تمامی مردم باید آزمایش شوند تا استعداد خود را شکوفا سازند. از ضعیف‌ترین انسان‌ها گرفته تا ستمکارترین و دیکتاتورترین جنایت‌کاران، از کوچک‌ترین افراد دلسوز به حال جامعه تا پیامبران و اولیاء که بزرگ‌ترین مربیان بشریتند، همه و همه باید به تناسب شخصیت خود مورد آزمایش قرار گیرند تا هر کس در روند حرکت خویش، به تکامل برسد. آری پیامبران و اولیاء بزرگی چون: ابراهیم(ع)، موسی(ع)، محمد(ص)، علی(ع) و حسین(ع) در پرتو آزمایشات الهی به تکامل رسیدند. و نمرودها، فرعون‌ها، یزیدها و حجاج‌ها نیز از مرتبه انسانیت سقوط کردند و به پست‌ترین درجات رسیدند.

قرآن کریم به عمومیت امتحان نسبت به انسان‌ها اشاره کرده و می‌فرماید:

آیا مردم گمان کردند همین اندازه که اظهار ایمان کنند به حال خود رها می‌شوند و آزمایش نخواهند شد؟ (عنکبوت ۲/۲) خطاب آیه شریفه و به ویژه کلمه مردم عمومیت امتحان را می‌رساند؛ بنابراین افراد قوی و ضعیف، توانا و ناتوان، حاکم و محکوم، فرمانده و فرمانبردار، ستمگر و ستمکش، فقیر و غنی، مستمند و ثروتمند، عالم و جاهل، عادل و فاسق، همگی در معرض آزمایش قرار می‌گیرند. قرآن کریم در جای دیگر می‌فرماید: «ما انسان را از نطفه‌ای آمیخته بیافریدیم تا آنها را امتحان کنیم.» (انسان/۲)

در این آیه نیز مانند آیه سابق کلمه انسان شامل تمام انسان‌ها می‌شود و از آن، عمومیت فهمیده می‌شود و امتحان را مختص گروهی خاص نمی‌داند.

علاوه بر آیات ذکر شده، آیات و روایات بسیار دیگری نیز در موضوع آزمایش مردم آمده است که بیانگر عمومیت این سنت الهی است. از جمله امام صادق(ع) فرمودند: لا بد للناس ان یمحصوا، لا بد للناس ان یغربلوا؛ به ناچار تمامی مردم باید امتحان شوند، به ناچار تمام مردم باید غربال شوند.

منظور از سنتهاى الهى در قرآن قوانين ثابت و لا يتغير اجتماعى است كه خداوند متعال در مناسبات انسانى در اين عالم قرار داده است، مانند قانون روزى دادن، قانون هدايت، قانون هلاكت امته، قانون توفيق و ... مثلا آيه و لا يحق المكر السيئ الا باهله (سوره فاطر آيه ۴۳) به سنتى الهى اشاره مى كند كه هيچ مكر زشتى انجام نمى گيرد مگر اينكه به صاحب آن بر مى گردد قرآن كريم تصريح دارد كه در اين سنتها هرگز تغيير و تبديلى صورت نخواهد گرفت.

بايد توجه داشت كه حوادث و مشكلات، سبب تكامل و ترقي انسان هستند؛ افراد و امت ها بايد در كوره هاى سخت حوادث قرار گيرند و هم چون فولاد آب ديده شوند و افراد مؤمن و مقاوم از افراد ناشايست شناخته شوند.

فهرست منابع:

- [1] - دهخدا، على اكبر؛ لغت نامه دهخدا؛ تهران؛ انتشارات دانشگاه تهران؛ س ۱۳۴۵، ج ۳۲، ص ۶۴۶. و قريشى، على اكبر؛ قاموس قرآن؛ تهران: دار الكتب الاسلاميه؛ چ هفتم، س ۱۳۷۶؛ ج ۳-۴، ص ۳۴۲.
- [2] - اصفهاني، راجب؛ مفردات الفاظ القرآن؛ بيروت: الدار الساميه، چ اول، س ۱۹۹۶م ۱۴۱۶هـ ص ۴۲۹.
- [3] - علامه طباطبائي؛ تفسير الميزان؛ بيروت: مؤسسه الاعلمى للمطبوعات؛ چ اول، س ۱۴۱۱هـ ۱۹۹۱م؛ ج ۷، ص ۳۴.
- [4] - علامه طباطبائي؛ تفسير الميزان؛ بيروت: مؤسسه الاعلمى للمطبوعات؛ چ اول، س ۱۴۱۱هـ ۱۹۹۱م؛ ج ۳۲، ص ۲۲۵. طبرسى؛ تفسير مجمع البيان؛ بيروت: دار احيا التراث العربى؛ چ اول، س ۱۴۱۲هـ ۱۹۹۲م؛ ج ۴، ص ۲۶۳.
- [5] - سوره احزاب آيه ۳۸. [6] - [سوره اعراف آيه ۱۸۲].
- [7] - [سوره اعراف آيه ۹۶]. [8] - [سوره احزاب آيه ۳۸].
- [9] - [سوره رعد آيه ۱۱]. [10] - [سوره فاطر آيه ۴۳].
- [11] - [سوره كهف آيه ۵۹]. [12] - [سوره اعراف آيه ۱۷۸].
- [12] - [آيت الله صدر؛ سنت هاى تاريخ در قرآن؛ بي جا، بي تا؛ ص ۱۳۹-۱۴۵. علامه طباطبائي؛ تفسير الميزان؛ همان، ج ۸، ص ۴۶-۴۷. ج ۳۳، ص ۹۳].
- [14] - [سوره رعد آيه ۱۱]. [15] - [سوره آل عمران آيه ۱۲۴].
- [16] - [سوره قصص آيه ۵۹]. [17] - [سوره اسراء آيه ۹۷]. [18] - [سوره محمد آيه ۱۷].
- [19] - [سوره بقره آيه ۲۶]. [20] - [سوره اسراء آيه ۸۱]. [21] - [سوره آل عمران آيه ۱۴۰].
- [22] - [سوره آل عمران آيه ۱۴۰]. [23] - [سوره كهف آيه ۵۹]. [24] - [سوره آل عمران آيه ۵۴].
- [25] - [سوره اعراف آيه ۱۸۲]. [26] - [سوره ابراهيم آيه ۷]. [27] - [سوره قصص آيه ۵۹].
- [28] - [سوره شورى آيه ۴۰]. [29] - [سوره قصص آيه ۵].
- [30] - [سوره آل عمران آيه ۱۳]. [31] - [سوره سبا آيه ۳۴].
- [32] - [حامد مقدم، احمد؛ سنت هاى اجتماعى در قرآن؛ مشهد: استان قدس رضوى، چ چهارم، س ۱۳۷۹، ص ۳-۴].
- [33] - [سوره انعام آيه ۱۶۵]. [34] - [سوره بقره آيه ۱۸۷].

دومین کنگره ملی اسلامی ایرانی پیشرفت: مفاهیم، مبانی و ارکان پیشرفت؛ اردیبهشت ۱۳۹۲

- [35] آیت الله صدر؛ سنت های تاریخ در قرآن؛ بی جا، بی تا؛ ص ۱۴۵-۱۵۰.
  - [36] سوره روم آیه ۹. [۳۷] - [سوره یوسف آیه ۱۱۱].
- * مقاله سنت های اجتماعی از دیدگاه قرآن نوشته آقای روح الله رضوانی